

Balázs Géza – Dede Éva

A verbális agresszió diszciplináris keretben

„Marosvásárhely piacán tilos az otsmány beszéd!”
(Köfelirat)¹

Bevezetés

2001-ben kezdtük meg a verbális agresszió tárgyalását (előadások és szemináriumok formájában) az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszékének speciális kollégiumán. A verbális agresszió témájának választását indokolta nyelvi-kulturális, társadalomnyelvészeti, retorikai és pszichológiai tudományos érdeklődésünk, valamint a köz- és magánéletben feltűnő nyelvi (és nem nyelvi) agresszív megnyilvánulások. 2001–2007 között öt alkalommal ismételtük meg a speciális kollégiumot, 2007-ben legjobb hallgatóinknak házi konferenciát szerveztünk. (Az 5 speciális kollégium, valamint a konferencia tematikáját a tanulmány Függelékében közreadjuk.) Meglepetésünkre és örömünkre szolgált, hogy az alkalmazott nyelvészet MA szak hivatalos, MAB által előírt követelményeiben (kkk) a nyelv és társadalom kötelezően választható ismeretköreiben néven nevezve is felbukkant a „verbális agresszió”. Ez azt jelenti, hogy a mesterképzés megalkotói diszciplináris figyelemre méltatták a témát. Jelen tanulmányban az elmúlt nyolc év e téren szerzett tapasztalatait foglaljuk össze azzal a céllal, hogy az alkalmazott nyelvészet MA szakok kidolgozói hasznosíthassák azokat.

A verbális agresszió kutatása elméleti keretben

A verbális agresszió általában „nem hivatalos”, elítélt nyelvi formákban ölt testet. Ezért sokáig alig méltatták figyelemre. Mégis számos tudományágban felbukkan a verbális agresszióra való utalás. Csak néhányat sorolunk föl (jó részük nyelvészeti vonatkozása feltáratlan): jogtörténet, büntetőjog, vallástörténet, néprajz, folklorisztika, nyelvtörténet, nyelvművelés. Néhány tudomány már nagyobb érzékenységet mutat a téma iránt. Ilyen például a pszichológia (szociálpszichológia), illetve a kulturális és

¹ Jelenlegi feltalálási helye: a Lakiteleki Népfőiskola parkja.

nyelvészeti antropológia vagy a folklórlingvisztika. Leginkább ez utóbbi két tudományág (szemléletmód) kereteibe illeszthető a verbális agresszió kutatása.

A néprajztudomány (folklorisztika) és a nyelvtudomány, a művelődés-történettel érintkezve régóta érdeklődik e kérdések iránt. Hozzátehetjük, hogy a modern pragmatika, szemantika, a beszédaktus-elmélet új szempontokkal gazdagíthatja a kutatást.

A verbális agresszió megjelenési formája

A fizikai agresszió osztályozásához hasonlóan a verbális agresszióknak több megjelenési formája van: a direkt és indirekt, illetve az aktív és passzív megnevezésekkel írhatjuk le. Számos ritualizált megjelenési formája például a nyelvöltés, az ökölrázás, az ütés mutatása, a „játékos” pofon vagy bokszolás, a köpés, a pucér fenék vagy nemi szervek, szexuális gesztusok mutogatása stb.

A verbális agresszió passzív formája a csönd (vagyis a kirekesztés, a válasza nem méltatás), illetve olyan paralingvisztikai és szupraszegmentális tényezők, mint a hangerő vagy a beszédet kísérő gesztikuláció. Kimondottan verbális agresszióknak tekinthetők az „indulattal mondott” szavak, kifejezések, amelyek nyelvészetileg lehetnek önkéntelen hangki-törések (interjekciók), (érzelmet, akaratot kinyilvánító) indulatszók, különféle kiáltások (pl. harci kiáltások, street cry), kihirdetések. Már népszokásként is funkcionálnak egyes hangoskodások, például az árusok kiabálásai, szócstái (gyakran agresszív jelleggel), a zengőzés vagy zángózás (Hajdú-Bihar megyében a házasság kibékítésére szolgáló macskazene) vagy a romániai „kiabálás a hegybe” (strigare a peste sat) népszokása. Ugyancsak a verbális agresszió körébe sorolható nemegyszer a kortesdal, jelszó, csúfolás (gúnyolás számos formában), beszólás, beugratás, minősítgetés (nyelvi előítélet), szópárbaj (pl. rímválaszos mondóka, vicc), tánczó (csujjogató), graffiti (firkálás), káromkodás, indirekt formában a hazugság, rágalmazás (rosszindulatú pletyka) stb. A kurzusainkon legtöbbször a verbális agresszió a káromkodást értjük, miközben tisztában vagyunk azzal, hogy a káromkodásnak igen erős az érzelmi alapja, és sokszor a helyzet adta válasszal van dolgunk. A káromkodás sértő szándéka (az agresszió pszichológiai meghatározásával összhangban) azért fogadható el nehezen sokak számára, mert a tapasztalatok szerint a frusztráló helyzet váltja ki a spontán választ, a káromkodásban tetten érhető érzelemkitörésben a szándékosságot nem érzik. A káromkodások, szidal-

mazások szavaiban viszont megmutatkozik a másik megsebzésére irányuló tartalom vagy szóhasználat (ezek típusairól l. alább).

A verbális agresszió antropológiája

Az agresszió az emberi nem fajspecifikus jellemzője, de az is fajspecifikus, hogy a kultúra és a tanulás igen nagy mértékben meghatározza erősségét és formáját (Csányi 2006: 137).

A néprajzkutatók szerint kimutatható különbség az egyes népcsoportok agresszív viselkedésében. A legagresszívebbnek a dél-amerikai yanomák társadalmát tartják, a legszelídebbnek az afrikai busmanokat. A két szélső példa azt mutatja, hogy az agresszió megjelenési módja tanult viselkedési mintázatokon alapszik. Az agresszió csillapítására az állatok és az emberek egyaránt képesek.

Érdeemes foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy egyes népek mintha versenyeznének a verbális agresszióban nyújtott teljesítményükkel. A magyar népet például nagyon sokan, sok helyen a leginkább káromkodós népek tartják. De azért más népek is versenyben vannak. A magyar nép káromkodós voltát sztereotípiának, önsztereotípiának véli Balázs Géza (2007: 32–36.), és a hungaropesszimizmussal hozza összefüggésbe. A pesszimizmus-optimizmus tengelyen azonban furcsa helyet foglal el a káromkodás: egyes magyarok büszkék káromkodós voltukra. A kiválóan káromkodó magyarokat viccben is megörökítették (l. alább a 12. tézist), és káromkodóversenyt is hirdettek már.

Egyes népek között, de egyes társadalmakon belül is lehet különbségeket találni a verbális agresszió jellegében. Egy olasz fölmérés szerint észak és dél között határvonal húzódik meg a káromkodások jellege között. Az északi, inkább individuális világban a sértés inkább a személyre irányul, míg a déli, kollektív világban a sértés a személyre és hozzátartozóira egyaránt utal.

A folklór és irodalmi emlékek tanúsága szerint viszonylagos, hogy mikor mi tekinthető agresszív (beszéd)cselekedetnek. A profán, szabad, szabados és a szent, tiltott, szabályozott között koronként, nemzedékenként átmenetet találunk. Szinte minden társadalom biztosít alkalmakat, illetve rendez ünnepeket, amikor fölmentés adható a tiltás alól. Ezek az ünnepek a aphrodisiák, dionysziák, saturnaliák, a középkorban a vásárok, később az asszonyfarsangok, a szamárunnepek, bolondünnepek, a mai világban a „fordított napok”, kabarék, vicclapok stb. A magyar folklórban különösen a lakodalmakban eljátszott népi halottas játékok bővelkednek obszcén

szövegekben. Ezek, valamint az agrárkultuszhoz kapcsolódó szokások és szövegek alapos feltárását Ujváry Zoltánnak köszönhetjük.

Bahtyin szép törekvése, hogy a középkori nevetéskultúrát rehabilitálni igyekszik. Ugyancsak ilyen törekvés figyelhető meg P. P. Pasolini középkort idéző filmjeiben (Dekameron, Canterbury mesék, Az ezeregyéjszaka meséi).

A folklór számos „tiltott” műfajt őrzött meg, leginkább tabutörő, felszabadító jelleggel: pl. trágár vers, dal, mondóka, erotikus vagy obszcén népmese, vicc, firkálás, káromkodás stb. A trágár folklór nyelvi leleményessége összefügg tabutörő, tilalomszegő funkciójával.

A verbális agresszió megnyilvánulási formái különböző szövegtípusokba (műfajokba) rendezhetők. Alapvetően a frazeológia részeiként tartozhatók számon. Különös jelenség, hogy az agresszió nyelvi formái – rendszerint a hirtelen indulat hatására rögzített – nyelvi formákban hívódnak elő. A verbális agresszió másik része megszokásból, divatból, esetleg beszédöltelékként jelenik meg – de ebben az esetben sem beszélhetünk különösebb beszédtervezésről.

A magyar néprajzkutatók is leírták, hogy az egyes tájak között különbség mutatható ki a káromkodások nyelvi természetében. Az 1930-as évekből származó megfigyelés szerint a Dunántúlon ezek járták: a nyavalya törje ki, a rossebb egye meg, nehézség, kólika, míg a Tiszántúlra a következők jellemzők: a görcs fogja meg, a guta üsse meg, fene (Zlinszky A., é. n.)

Mivel alapos fölméréssel, összehasonlító vizsgálattal nem rendelkezünk, biztonsággal nem mondható ki, hogy a magyar bármilyen szempontból káromkodós(abb) nép lenne.

Az viszont nyilvánvalóan látszik, hogy társadalom különböző rétegeiben és helyzeteiben a verbális agresszióknak nagyobb a szerepe, mint másokban. A verbális agresszió elterjedtebbnek látszik gyermek- és diákközösségekben, katonaságnál, börtönben (zárt intézményekben), a tolvajnyelvben.

Viszont a verbális agresszió (különösen az istenkáromlás) tiltása is sok (nyilvános) helyen megfigyelhető. Ilyen volt például bizonyos mezőgazdasági munkák végzése, iskola, templom stb. Ezért a káromkodás kerülésére is kialakultak nyelvi formák, ezek az eufemizált káromkodások.

Az antropológusok a verbális agresszió (és humor) szerepét leginkább a társadalmi hierarchia (dominancia) megteremtésében és újrateemtésében, vagyis szabályozásában látják.

A verbális agresszióról szociolingvisztikai szempontból

A verbális agresszió két fajtája (az ellenséges – más forrásokban érzelmi –, mely a hallgatónak vagy az önbecsülésének megsértése; és az instrumentális, mellyel valamilyen jutalmat, előnyt szerez az ember) tudatos, nem automatikus viselkedés. Az érzelmi állapot hatással van rá, természetesen, ismerjük a hideg fejjel, előre eltervezett agresszív viselkedést, amikor a sértés, a támadás nagyon találó az áldozatra.

Az agresszió, a támadó viselkedés kutatásában a nemek közötti különbséget is vizsgálják. Közismerten a férfiak nagyobb agressziót mutatnak a nőkkel szemben (viccelődés – bántóan, szidalmazás, félbeszakítás a jellemző esetek közé tartozik a párkapcsolatokban is, munkahelyeken is), a dominancia is fontos meghatározó tényező. Másképp káromkodnak a nők és a férfiak, a fiatalabbak és az idősebbek, hogy csak ezeket a változókat említsük.

A társadalmi fölény is megmutatkozik az egyén vagy csoport nyelvi viselkedésében. A domináns fél a hatalmát, pozícióját is érzékelteti a durvasággal, annak nyílt, direkt vagy rejtett, passzív formáival. Jól megmutatkozik ez a vonás pl. a félbeszakításokban (műsorvezető – betelefonáló; tanár – diák kapcsolatban). A káromkodást régebben a „kocsisok” szokásának tartották, a mai tapasztalatok alapján a társadalom bármelyik rétegében megtalálható nyelvi viselkedés, legfeljebb a minősége lehet más a műveltséggel összefüggésben.

A szavakkal való bántás mennyisége, mértéke az életkortól és a szocializációtól is függ, melynek során az ember megtanulja kezelni az ellenséges indulatait. Van, ahol a családi szokások, a csoportnorma lehetővé teszi az indulatok szabadon engedését, a nyilvános helyzetek viszont inkább a korlátozásra készítetnek. Számptalan esetet tapasztalunk például a politikában, amikor a helyzetnek nem megfelelő káromkodó, sértő beszéd miatt perbe fogják az illetőt. Hasonló az az eset, amikor a fórumokon a moderálási szabályok közé beveszik a sértő, durva beszéd tilalmát, s a vétkeket hosszabb-rövidebb ideig kitiltják onnan. Sőt, olykor az önszabályozás is megkezdődik, amikor maguk a résztvevők intik meg, figyelmeztetik egymást. Sokszor nem is a trágár szavak alkalmazása miatt, hanem a sértő szándék miatt.

A verbális agresszió pszicholingvisztikai szempontból

A pszicholingvisztika többek között a mentális lexikon fölépítésével, a beszédproduktóval, a beszédészleléssel, a nyelvelsajátítással foglalkozik.

A káromkodás, a nyelvi durvaság mindhárom témához illik. Ahhoz, hogy valaki káromkodjon, értse, milyen kifejezések bántóak, el kell őket sajátítania. A nyelvtanulás során azzal a kettősséggel találkozhat a gyermek, hogy a felnőttek a durva szavak megtanulását másképp fogadják, mint az egyéb szavakét. A gyermek spontán tanulja meg a környezetétől a durva kifejezéseket (meg persze nagyon sok, a szülők által nem kívánt viselkedésformát is), ritkán találunk szándékos tanítást (Jókai ír le egy ilyen példát).

A gyermek beszédprodukciónak megjelenő durvaságok a tiltás körébe tartoznak – a szavak szintjén, de van olyan szülői, felnőtt viselkedés, mely nevetéssel „jutalmazza” a gyermek szájából elhangzó káromlásokat, esetleg trágár, obszcén szavakat. A gyermek így sikeresnek érezve magát máskor is használhatja. Saját felmérés szerint a fiatalok sokszor magukban mondják ki a durvaságokat, tartva a szülői reagálástól, a kor előre haladtával a szülők is elnézőbbek lesznek a gyermek (a fiatal) viselkedésével.

A beszédprodukciónak folyamatában a mentális lexikonban aktiválódó szavak végül kiejtésre kerülnek. A megfigyelések alapján azonban két másik út is lehetséges: a megkezdett szó félbemarad (a tudat kontrollálja a folyamatot, és a körülményeket is figyelembe véve, pl. gyermekek jelenlétében, leállíthatja a kimondást), illetve az aktivált szóhoz hasonló hangzású szavakat ejtjük ki (az eufemizmusok alapja is lehet).

Egy ábrába belefoglalva:

1. helyzet – agyi (idegi) válasz – érzelmi reakció – makro- és mikrotervezés – végrehajtás (motoros válasz) – akusztikus (saját beszéd észlelése) – a káromkodás

1. lefut

2. helyzet – az előzőek és a helyzeti tényezők figyelembe vételével 2. megakad – javítás, eufemizmus

3. megszakad

(leáll)

A mentális lexikont érintő másik kérdés az, hogy a durvaság, trágárság szókészlete kinél-kinél az aktivált vagy a passzív rétegbe tartozik-e. Föltételezzük, hogy akinél inkább az aktivált rétegben található, adott helyzetben könnyebben hívható elő.

A verbális agresszió pszichoanalitikus szempontból

Más esetben a bennünk meglévő felettes én hatására fojtódik el a durvaság, a nyelvi agresszió, de ez a téma már a pszichoanalitikus szempontot is érinti, melyről egy külön tanulmányban térünk ki. Annyit azért megemlítünk, hogy a trágár szavak használatáról Freud tanításai alapján Ferenczi Sándor írt egy cikket, melyben a durva, trágár, káromló szavak elfojtásáról és használatáról értekezik. Freud a vicctanulmányában említi, hogy a szexuális tartalmú viccek és a trágár szavak támadást jelentenek, mert a hallgatót arra készítik, hogy erős hatásuknál fogva képzeljék el a hallottakat: „csaknem egyenértékű egy szexuális agresszióval, az ellenkező nemű egyén lemeztelenítésével”. Sok ember felháborodása valószínűleg ebből az érzésből származik, amikor a kötőszóvá váló kifejezéseket sűrűn hallja, vagy tiltakozik az ellen, hogy a nyilvánosság előtt elhangozzanak a durvaságok.

Idekívánkozik az a gondolat, hogy a szavak voltaképpen cselekvések, tehát elfogadhatjuk, hogy az elfojtott vágyak „teljesülnek” általuk, akár a trágár szavakról, akár az átkozódásokban megfogalmazott pusztításról van szó.

Timothy Jay NPS-modellje

Az amerikai professzor elmélete szerint a nyelvészeknek, pszichológusoknak, pszichiátereknek, neurológusoknak nincs koherens elméletük arra, hogy miért káromkodunk, illetve miért azokat a szavakat használjuk káromkodáskor.

Az átkozódás neurológiai-pszichológiai-szociális elmélete sokféle tudomány együttműködését alkalmazza. Leírja azokat a neurológiai, pszichológiai, kulturális és nyelvi jellemzőket, amelyek a káromkodásban fellelhetők. A konkrét viselkedést e három szempont alapján ítéltjük meg.

Erdemes az értékelést a neurológiaival kezdeni. Akár idegrendszeri elváltozás jele is lehet a káromkodás (pl. a Gilles de la Tourette-szindrómában társul hozzá koprofiláia, vagyis obszcén szavak kényszerű kimondása).

Az egyén aktuális pszichés állapota a másik tényező, hiszen a dühösség, az ellenségességérzés, a provokáció könnyen váltja ki a káromkodást. A harmadik szempont a társadalmi hatás, mely az egyén neveltetéséből, családi és csoportok szokásain alapszik.

A verbális agresszív megnyilatkozások rendszerezése

Az agresszív megnyilvánulások rendszerezését Csányi Vilmos (2006: 134–137.) ekképp adja meg: 1. territoriális, 2. tulajdonnal, birtoklással kapcsolatos, 3. rangsorral kapcsolatos, 4. frusztrációs, 5. explorációs, 6. szülői, 7. nevelői, 8. normatív vagy morális, 9. agresszió kívülállóval, 10. autoagresszió, 11. csoportos agresszió. A sajátosan emberi verbális agresszió ritualizált (rögzült) formáit Csányi a következőkben látja: az agressziós aktus nyelvi jelzése (megverlek, kinyírlak), szexuális töltetű, pl. vérfertőzési tabu megsértésére utaló utasítás, többfélék a szociális hierarchiával, dominanciával, csoportnormákkal kapcsolatos agressziók, pl. a fizikai vagy mentális sérülésre utaló megjegyzések (nyomorult, süket, idióta, hülye), a szociális deviancia emlegetései (gyáva, kurva, koldus), egyértelmű dominanciát kifejezők (nyald ki..., kapd be...), illetve bizonyos állatok emlegetése (szamár, marha, ökör, disznó). A normatív agressziót gyakran kíséri csúfolódó viselkedés (csúfolók). Minden kultúrában gyakori a férfi nemi szervekre utaló fallikus fenyegetés.

Czigány László (1992) a káromlásokat a következő tartalmi elemek szerint osztályozta: Isten nevének káromlása, a Szentháromság káromlása, Jézus, Szűz Mária, szentek, keresztség, lélek (lelkeződés), szentségek, angyalok, apostolok, üdvösség, imádság, túlvilági élet, evangélium, templom stb. Galgóczy László (2005) a nyelvi forma és funkció alapján a káromlásokat a következő csoportokba osztotta: adta-teremtkezés, ebadtázás, lelkeződés, míveltetés, káromkodások, gyalázkodás.

A verbális agressziót és annak terminológiáját – magyar anyag alapján – saját rendszerezésünkben a következőképpen látjuk (egyfajta stilisztikai-indulati skála szerint az erős diszfemizmusok, kakofemizmusok felől az eufemizmusok felé haladva): istenkáromlás (blaszfémia) – káromkodás – obszcenitás, trágárság, vulgarizmus, profanizmus (szexuális tartalmú durvaság, egyéb durvaság, közönséges beszéd) – átkozódás, szitkozódás (megátkozás, becsmérlés) – egyéb, indulatot hordozó szavak, kifejezések – eufemizált káromkodások.

A durva szavak jelentéstörténete, frazeológiája

Érdemes kiindulni magából a *durva* szóból (P. Balázs 1965), amely a *túr* és *gyúr* szavakkal van rokonságban. Ami durva, az nem finom. A durva szavak léteire már az első, magyar nyelvvel kapcsolatos említések utalnak. Kézai leírása szerint 955-ben az augsburgi csata után káromkodtak eleink. Az 1479-ből származó (más forrás szerint 1355-ös) latin nyelvű

Dubnici krónikából származó hadi szitkozódás (értelmezéssel kiegészített olvasata): „Veszteg (’fogd vissza magad’), kurvanő fia, szaros német, ijuttatók (’ittatók’) vérenket (’vérünket’), ma iszjuk vértetek!” (Dömötör 2006: 44–45.) 1418–1422-ből számos trágár kifejezést tartalmaz Rotenburgi deák magyar nyelvemestere. A káromkodások megváltozásáról számol be Apor Péter (1972).

Az agresszió (trágárság) a következő témakörökbe sorolható (magyar anyag alapján, de többnyire általános jelenségként): Isten, szentek, vallási személyiségek emlegetése (Isten, Szűz Mária, szentek), nemiség, kiválasztás (baszik, fasz, fíng, fos, geci), szexuális kirekesztés (kurva, buzi), valamilyen hátrányos okból való kirekesztés (hülye, buta, satnya, béna), betegségnevekből átokformulává és szitokká váló szavak (csúz, fene, franc, frász, görcs), létező betegségnevekkel megfogalmazott átok (rák), pejoratív jelentésű állatnevekkel való megbélyegzés (kígyó, dög, ökor, szamar, patkány, tetű). Amerikai gyűjtésben Jay különbséget talál a nők és a férfiak szóhasználatában.

Az alapszavak (jelentések) rendszerint kötött formaként, frazémaként, frazeológiai egységként épülnek be a közlésbe. Lehetnek tagolatlan mondatok (mondatszók), amelyek csak vallási okból (Isten nevét hiába szádra ne vedd!) tekinthetők durvaságnak: Atyaúristen! Jézus Mária, Szent József. (Hungarikumnak tekinthető Jézus és Mária összekapcsolása.) Ragozott formákban azonban egyértelműen durvaságnak tarthatók: Az Istenit!, A szentségét!, A ponciusát! Az egyes szám második személyű (E2) formák durvábbnak tarthatók (úgy látszik, a nézőpont–beszédhelyzet megváltozása diszfemikus hatást kelt): Üssön meg a guta!, Törjön ki a nyavalya! Dögölj meg! Kevésbé durva hatású az E3 forma (nyilván azért, mert nem jelenlévőhöz vagy tárgyhoz szól): Törje ki a nyavalya! Pusztuljon el! A frazémahasználattal során jelentkező hiány (ellipszis) az elhallgatásnak (a kimondástól való félelemnek) tudható be: Affenét! Frászt! Ha kiegészítjük, nagyobb érzelmet, indulatot mutat: Menj a fenébe! A frász essen beléd! Az agresszió többnyire csak (többnyire állandó, személyre, helyzetre jellemző) jelzői minősítésekben bukkan föl: nyavalyás, gennyes, kurva. Gyakori az ilyen esetekben a jelzőhalmozás, illetve a szemantikailag össze nem illő jelzők kapcsolata (végeredményben pozitív jelentésben): kurva jó, dög jó, baszott jó, baromi állat. Ezekben az esetekben az alapszó is átválthat pozitív jelentésbe (poláris jelentés): fasza, állati, durva (’nagyon jó’). Ugyancsak a magyar nyelv jellemzőjének mondhatók az igen sajátos képeket sugalló pejoratív szóösszetételek és szókapcsolatok: hájfej, seggfej, faszfej, faszkalap, fasztarisznya, szarházi, emeletes fasz.

Megszokásból használt pragmatikai kötőelemként szolgálnak: Ki a fasz tudja? Ne baszd meg! Az agresszió grammatikai formáit vizsgálva gyakoriak a tárgyragos formák: Faszt! Szart! A másik gyakori megoldás a határozóragos forma (amely ismét a magyar nyelv egyik jellemzője, a valami felé irányuló véghatározói helyhatározórag): Menj a búsba! A vérbe! A picsába!

Az elítélő, minősítő szavak durva használatban ugyancsak megjelenthetnek frazémaként. Így az állatnevek: címeres ökör, buta szamár, mindenki tehénkéje, a falu bikája (csődöre). Testrészek: Pofa be! (Síríg tartsd a pofád!) Különböző tulajdonságok, adottságok halmozott megnevezése: hülye állat, pimasz disznó. A durva szavak szólásokban és közmondásokban is megjelennek: szarban turkál (szartúró), Az erősebb kutya baszik, A fasz feláll, az ész megáll, Finggal nem lehet tojást festeni.

A pejoratív szavak jó része deszemantizált, mindenek szóvá válhat. Ez a folyamat játszódik le történetileg a betegségnevekkel: fene, frász. A gyakori előfordulás miatt a társadalom, a nyelvközösség mintegy habituálódik (hozzászokik) a használatukhoz. A folyamat a jelenben is tart, hiszen indulat nélkül, fatikus szerepben vagy beszédöltelékként használatosak: szar, baszik (bazmeg), kurva, szop, köcsög. A szavak deszemantizálódását jól jelzi, hogy a negatív jelentésből pozitívba válhatnak át: kibaszott rossz/jó dög rossz/jó, fene rossz/jó.

A jelentéstörténet érdekes fejleménye a diszfemizmusok kulturális, vallási, nevelői okból való eufemizálása. Ennek is többféle formája ismert. Ilyen például az elhagyás: Az a magasságos mennybéli Úristen... (rogyassa rád az eget!). Az eufemizálás lehetősége a mozaikszóval való helyettesítés: elefes (lófasz, eufemisztikus népetimológia szerint: 'lótusz fakadjon a sírodon'), hápé, hüpics (hülye picsa), ká (kurva). A leggyakoribb módszer mégis a szóátalakítás, szótorzítás: basszus, basszuskulcs, basszorkányos (Basszorkányos Varga János!), baltáz, bazilikáz, fészkes fülemüle, lópikula, Istók (uccse), istenfáját, istállóját, Otthagyta, mint eb a Szaharát!, Nagy Faust!

Vulgarizálódás, profanizálódás a társadalomban

Szinte egyhangú közkeletű (nemzetközi) vélemény szerint „durvul a nyelvhasználat”, vulgarizálódik, profanizálódik a kultúra.

Az informatikai technológiák változásával valóban kimutathatók bizonyos változások. Korábban az írás valamiféle magasabb rendű, „szent” tevékenység volt. Ebből a korszakból származik a „nyomdafestéket nem

túr” kifejezésünk. Később (leginkább a 20. században) a könyvkultúra eltömegesedésével, az irodalmi trendek megváltozásával egyre inkább felbukkant az írás és a könyv környezetében a trágárság, a profanizmus. Ehhez az időszakhoz kötődnek olyan viták, hogy elképzelhető, illendő-e a trágárság a színpadon, az irodalomban, a tömegkommunikációs térben.

E témakörben tárgyalandó a nyelvi durvaság (trágárság stb.) pedagógiai, nyelv művelői megítélése. A fő kérdés itt az, hogy valóban „durvul-e a nyelvhasználat”? Milyen adatokkal, felmérésekkel lehet alátámasztani ezt a közkeletű (és nem csak magyarországi) véleményt?

A kérdést tudományosabban megfogalmazva azt kellene körüljárni, hogy a nyelvi durvaság szókészlete vajon szűkül vagy bővül-e, és a mindennapi használatban gyakoribb-e a megszokásból (divatból) használt durva szókészlet. Esetleg a nyelvi durvaság (a szavakkal bántás) a társadalom indulatosodásának a lenyomata.

A téma legteljesebb tárgyalása a Nyelvi illemtan című könyvben (két kiadásban is megjelent) található (Deme–Grétsy–Wacha szerk., 1985. és é. n.). A könyvben jelentősebb terjedelemben foglalkozik Bachát László (1985) a trágársággal, annak nyelvtörténeti vonatkozásaival, típusaival, mint a teendővel. A könyvrészlet remekül hasznosítható az oktatásban (mert az eddigi legteljesebb összefoglalója a trágárság történetének), valamint vitaalapként is szolgálhat. Ugyanilyen célból hasznos lehet Benkő László (1994) írásának elolvasatása. A cikkből kiderül, hogy mennyire korhoz kötött és elvégezhetetlenül nehéz feladat a szavak stilisztikai csoportosítása (pl. a durva szavak kilétének a megállapítása).

A 20. századi a média a tömegszórakoztatás monopóliumát jelenti. A médiában mindennapos lesz az alvilág, a kriminalitás, a szubkultúrák világának bemutatása – természetesen azok jellemző nyelvhasználatával együtt. A tömegkultúrában a kifejezés szabadosságát megjelenítő műfajok bukkannak föl (punk, gengszterrock, rap), a bulvársajtóban, egyes helyi-közösségi rádiókban, a kereskedelmi televíziókban oldódik, fesztelebbé és olykor vulgárisává válik a stílus. Egyes csoportokban normává válik az ilyen beszéd, így a csoporthoz való tartozás kifejezése is egyben. Változik a durva szavak megítélése, és a nyelvhasználók is általában jobban „tűrik” a durva kifejezéseket. A nyilvánosság előtti, a helyzethez nem illő megszólalások a hírekbe is bekerülnek, perek, viták alapját is képezik. Kérdés, hogy a durvának ítélt szavak, trágárság vagy a politikailag nem korrekt szavak használata a nagyobb durvaság.

Az internet elterjedése újabb közlési lehetőségekkel, műfajokkal jár együtt. Érthető, mert ez a természetük, hogy az élőbeszéd szabadosságát

tükrözik egyes beszélgetőfórumok vagy chatsatornák. Az internet mint „szöveggyűjtő és megosztó” hely a mai folklórnak, így az egyes ide sorolható szövegtípusoknak is kínál lehetőséget. Létezik például káromkodásgyűjtő, káromkodásgeneráló, valamint szalonképes („jólnevelt”) káromkodásokat gyűjtő honlap.

A verbális agresszió az irodalomban

A verbális agresszió értelemszerűen az irodalomban is korról korra fölbukkan. A hitviták átkozódásait már Pázmány is elítélte: „az átkozásban foglaltatnak minden vétkek... a nyelv megmocskolja, rútítja az embert mindenestül, úgy, hogy semmi tiszta nem marad benne...” A nyelvújítási irodalmat is úgy tartják számon, mint a személyes sértegetés breviáriumát. A korabeli szövegeket áttekintve inkább ironikusnak mondanánk. A tudományban és a politikákban a sértegetés azonban máig fölbukkan (pl. parlamenti viták, jegyzőkönyvek).

A folklórközeli irodalmi műfajok (iskoladramák, gúnyversek) folyamatosan adnak közre erotikus, trágár vagy obszcén versikéket. Híresek-hírhetek a múlt század fordulójáról a kézirat és könyv alakban terjesztett Löwy Árpád (Réthy László akadémikus) obszcén versei.

A trágárság előbb fordításokban, később már a jelenkori magyar irodalomban is fölbukkant. A káromkodáshasználat finom elemzését találjuk Ottlik Géza Iskola a határon című regényében. A Nagyvilág c. folyóiratban 1968-ban lezajlott vita után Spiró György Csirkefej című drámája volt az, amely rendkívül drasztikus szókimondó nyelvhasználatával („baszdmegezés”) újra viták középpontjává vált – de végeredményben utat nyitott a színpadi trágárság elfogadásának.

Íróink, költőink több helyen és alkalommal kifejtették véleményüket a trágárságról. Füst Milán (1986) a durva szóhasználat szexuális izgató voltáról értekezik. Hamvas Béla (1992) szerint a káromkodás az elvesztett hatalom visszaszerzésére tett kísérlet. Temesi Ferenc (1986) Por című szótárregényében fölidézi a hagyományos és újabb nyelvi durvaságokat, káromkodásokat.

Nádas Péter (1991) terjedelmes esszéjét szentel egyes káromkodásfajták magyarázatának. A káromkodásokban a viselkedést szabályozó kollektív kötelezvényeket, önvédelmet lát – mágikus és mentális tartalommal. A „Baszd meg anyád!” – Ödipusz-komplexus, az incestus (vérfertőzés) tilalma. A „Kurva anyád!” – a leszármazás törvénytelenége. A „Lófasz a seggedbe!” – szodomizmus, anális közösülés tiltása. „Szopj le!” –

föltehetőleg az orális közösülés tiltása. A „Le van szarva!” – archaikus tiltás: az ürülékkel való a kapcsolatba hozás az emberiségből való kitagadást jelenti.

A mai magyar irodalom így tér vissza a nyelv egyik antropológiai jellemzőjéhez.

Káromkodástézisek²

1. A cáromkodás lehet indulat és lehet megszokás (mindennapi gyakorlat) háttérú.

„A magyaroknál a cáromkodás afféle biztossági szellentyú, melyen keresztül a felforrt indulat elrepül...”

(Jókai Mór: A mi lengyelünk)

2. Az indulatból jövú cáromkodás hirtelen, nehezen kontrollálható, és mégis állandó szókapcsolatokban ölt testet. Ebben a mozzanatban a kreativitás és a nyelvhasználati lustaság szempontja csap össze.

„Egész arzenálja volt cáromkodásokból! A bécsi fegyvertár nincs úgý megrakva ócska, furcsa fegyverekkel, mint amilyen múzeuma volt Garabos uramnak cifra cáromkodásokból.”

(Jókai Mór: Rab Ráby)

3. A valódi, használt cáromkodásokat földézni nehezebb, mint használni.

„– Ember! Homuncule! Még annyira viszesz, hogy cáromkodni fogok. S már morzsolta a nagytiszteletú úr a fogai között a rettentú átokformulát a prozúdiából...”

(Jókai Mór: Elbeszélések)

4. A szóbeli agresszió (cáromkodás) helyettesíti, vagy bevezeti a fizikai agressziót.

– Ugyan, édes bácsi, mért cáromkodik kegyelmed olyan pogány módra?

– Hát mit csináljak, ha elővesz a harag? Bicskát rántsak, s leszurkáljam, akire megharagszom?

(Jókai Mór: A mi lengyelünk)

² A szerzők a közösen megalkotott cáromkodástéziseiket bemutatták a 4. Nyelv-kultúra fórumon (2007. április 20-án).

5. A káromkodást társadalmi szabályok korlátozzák. Ennek következménye az eufemizmus, az elkerülés.

– Hogy az ördög!... – tovább nem mondta Gerzson úr. Nem illik szitkozódni, ha asszony van a hintóban, bárha nem hallja is.

(Jókai Mór: Szegény gazdagok)

6. Szabályos nyelvfejlődési tendenciának látszik a káromkodások erőszakosságának puhulása (pl. a betegségnevek ártó-átok jellegének a csökkenése, a durva szavak deszemantizálódása).

„Pedig a torockói sohasem átkozódik. Egyetlen szitkozódása, ha nagyon megharagszik, az, hogy 'Egyen meg a birgej', ami tréfaképpen hangzik.”

(Jókai Mór: Egy az isten)

7. Az igen csekély összehasonlító folklorisztikai, nyelvtudományi kutatások azt bizonyítják, hogy a káromkodások kultúra-, foglalkozás-, nem- és korosztály-specifikusak.

„Nem megvetendő stúdium a pszichológ és az etnográf számára. A szőlődézsma-kijátszó rácsok, azok a verés alatt jajgatnak és káromkodnak: rácul jajgatnak, s magyarul káromkodnak...”

(Jókai Mór: Rab Ráby)

8. A káromkodások tűrése, elszenvedése igen nagy változatosságot mutat. Milyen válaszok adhatók arra kérdésre, hogy miért zavarják az embereket a káromkodások?

„– Az istenfáját!

– Kérem, ne káromkodják ön, az nekem idegrángásokat okoz.

– Hiszen nem káromkodás az. „Istenfa” egy jószagú virág: *Artemisia camphorata*, szagos üröm.”

(Jókai Mór: Az élet komédiásai)

9. Általános és gyakori megállapítás, hogy durvul a nyelvhasználat. Ennek azonban nincs tudományos bizonyítottsága. A kijelentés mögött a nyilvánosság technológiáinak, mennyiségének a bővülése húzódik meg.

10. A káromkodást már a gyerekek megtanulják, de nem minden esetben a szüleiktől. Milyen tanulási folyamat szükséges a káromkodáshoz?

„János úr már mint gyermek nagy széltoló volt. Apját tegezte, míg őt báró úrnak címezé. S míg egyrésről grófi mamája majomszeretete ké-

nyeztetéseivel mérgezte be fiatal szívét, addig atyja abban találta gyönyörét, hogy a fiút káromkodni tanítá. E tanítás nem is veszett kárba János úrnál, ki később több rendbeli szép tulajdonságaiért annyira elhíresedett, hogy még bajuszát sem tudta kipödörni, máris oly messze került ki minden emberséges ember, amilyen messze csak kerülhette.”

(Jókai Mór: Hétköznapok)

11. Mit lehet elérni a durva nyelvhasználat vallási, pedagógiai, esetleg közigazgatási (hatalmi) korlátozásával? Létezik-e káromkodásmentes élet?

12. A káromkodás valóban része a hungaropesszimizmusnak, vagy éppen valamiféle nemzeti dicsekvés mondatja a magyarokkal (törökökkel, oroszokkal), hogy ők a legjobb káromkodók?

„Úgy káromkodni, mint a magyar, senki sem tud. Ha valakinek eszébe jutna a káromkodások szótárát megírni, az lenne a legnépszerűbb ember az országban.”

(Jókai Mór: A mi lengyelünk)

* A német, az angol és a magyar elmennek egy káromkodóversenyre. Először a német megy a zsűri elé, káromkodik 5 percet. Megdicsérik, ki-megy. Azután az angol, káromkodik 15 percet. Nagyon megdicsérik, ki-megy. Jön a magyar, bemegy a zsűrihez, megbotlik, káromkodik egy órán keresztül, és miután végzett, megkérdezi a zsűrit: Elnézést, kezdhetem?

13. Van-e haszna a káromkodásnak?

„Ankerschmidt káromkodott mindenféle nyelven, minden teremtetten és kreuzsakrement után bocsántot kérve útitársától az illetlen szóért. Aladár biztatta, hogy csak tessék, az tisztítja az embert; azért a magyar ember kedélye olyan traktábilis, hogy kikáromkodja magát, nem tartogatja sokáig.”

(Jókai Mór: Az új földesúr)

Függelék

Balázs Géza és Dede Éva Verbális agresszió – magyar káromkodások (ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék) speciális kollégiumának tematikái, 2001–2007.*

2001. *Verbális agresszió – magyar káromkodások*

Balázs Géza: Bevezető: az agresszió- és a káromkodáskutatás elméleti keretben

Dede Éva: Az agressziókutatás a pszichológiában

Balázs Géza: Az agresszió, a káromkodás antropológiája

Jónás Frigyes (egyetemi docens): A rapstílus és az agresszió

Szűts László (tudományos főmunkatárs): Ifjúság, szleng, káromkodás

Balázs Géza: A „csúnya” szavak, káromkodások története

Dede Éva: Kérdőíves felmérés

Balázs Géza: Miért káromkodunk? Válaszok a filozófiában, az irodalomban, a mindennapokban

Dede Éva: A kérdőív értékelése

Balázs Géza: Agresszió, vulgarizálódás – informatikai forradalom (kultúra, tömegkultúra, média)

2003. *Verbális agresszió – magyar káromkodások*

Dede Éva: Káromkodás és pszichológia

Eperjessy Ernő (etnográfus, ny. osztályvezető): A káromkodások sokféle eredetéről

Balázs Géza: A verbális agresszió (káromkodás) kutatásáról

Dede Éva: A trágár beszéd pszichoanalitikai megközelítése

Balázs Géza: A verbális agresszió- és káromkodáskutatás elméleti keretben

Münnich Iván (agressziókutató): Az agresszivitás okai és elkerülése

Balázs Géza: A verbális agresszió- és káromkodáskutatás elméleti keretben

Dede Éva: Az átkozódás, a csúnya beszéd pszicholingvisztikai megközelítése

Balázs Géza: Az agresszió, a káromkodás antropológiája

Balázs Géza: Agresszió, káromkodás – informatikai forradalom

2004. *Verbális agresszió – magyar káromkodások*

Balázs Géza: A verbális agresszió (káromkodás) kutatásáról

Dede Éva: Káromkodás és pszichológia

Balázs Géza: A verbális agresszió- és káromkodáskutatás antropológiája

Murvai Olga (Bukarest): A káromkodás romániai szakirodalmáról

Dede Éva: A trágár beszéd pszichoanalitikai megközelítése

* A 15 hetes kurzusokból itt csak az előadásokat közöljük, a szemináriumok adatait mellőzzük.

Balázs Géza: A magyar káromkodáskutatás elméleti keretben; etimológiák
Jónás Frigyes (egyetemi docens): A rap és a verbális agresszió

2005. *Verbális agresszió – magyar káromkodások*

Balázs Géza: Antropológiai kutatások, szemlélet a verbális agresszió kutatásában

Dede Éva: Agressziókutatások

Meghívott előadó: A néprajz és a káromkodás kutatása

Dede Éva: A káromkodás pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai szempontból

Balázs Géza: A káromkodás motivációi

Hajdú József Ferenc (ny. főiskolai adjunktus): Káromkodás és graffiti

Balázs Géza: A verbális agresszió nyelvi formáinak története

Dede Éva: Pszichoanalitikus magyarázatok a káromkodásról

Kegyesné Szekeres Erika (egyetemi adjunktus): A verbális agresszió

2007. *Verbális agresszió – magyar káromkodások*

Balázs Géza: Az agresszió interdiszciplináris megközelítésben

Dede Éva: A káromkodások szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai nézőpontból

Balázs Géza: A káromkodások etnolingvisztikai, pragmatikai megközelítése

Dede Éva: A káromkodások pszichoanalitikus szempontból

Mandics György (filozófus, matematikus, író): A káromkodás elméletéhez

A verbális agresszió témájához ajánlható szakirodalom

Andersson, L.–G. 1983. *Dirty Language Manual*. Göteborg.

Andersson, L.–G. 1984. *Perspectives on swearing*. Göteborg.

Apor Péter 1972. *Metamorphosis Transsylvaniae, azaz Erdélynek változása*. Szépirodalmi, Budapest.

Bachát László é. n. [1999] A trágárságtól ments meg, uram, minket! In: Deme László, Grétsy László és Wacha Imre (szerk.) *Nyelvi illemtan*. Szemimpex, Budapest, 349–384.

Bahtyin, Mihail 2002. *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Osiris, Budapest.

Bakos József 1977. A szitkozódás, a káromlás, a becstelenség nyelvi formái Eger város régi jegyzőkönyveiben. *Magyar Nyelv* LXXIII. 119–124., 241–246.

Balázs Géza 1983. Firkálások a gödöllői HÉV-en. *Magyar csoportnyelvi dolgozatok 18*. ELTE, Budapest.

Balázs Géza 1987. Sátorfirkálások. *Magyar csoportnyelvi dolgozatok*, 34. ELTE, Budapest.

Balázs Géza 1991. A falu bikája. *Magyar Nyelv*, 460–462.

- Balázs Géza 1993. Kapcsolatra utaló (fatikus) nyelvi elemek a magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Értekezések, 137.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 1994. Beszélő falak. Ötszáz különféle magyar graffiti, 1980–1990. *Magyar csoportnyelvi dolgozatok, 64.* ELTE, Budapest.
- Balázs Géza 1994. Kácsanyikató, libanyomorító. *Magyar Nyelv, 331–332.*
- Balázs Géza 1994. Úgy csinálták egy üveg pálinkáért! *Magyar Nyelv, 463–465.*
- Balázs Géza 2007. Hungaropesszimizmus – hungarooptimizmus. Kommunikációs, nyelvi fölvetések a magyarok lelkületéről. *Dissertationes Savariensis, 45.* Szombathely.
- Balázs Géza – Takács Szilvia 2008. *Antropológiai nyelvészet.* Pauz-Westermann, Celldömölk.
- Balázs János, P. 1965. Durva. *Magyar Nyelvőr, 234–238.*
- Bán Ervin 2001. Nyelvi agresszió? *Édes Anyanyelvünk, 5. sz. 7.*
- Bandura, A. – Walters, R. H. 1978. Az utánzás szerepe a személyiség fejlődésében. In: Zrinszky László (szerk.) *Magatartásminták – azonosulás.* Gondolat, Budapest.
- Bánki Éva és Szigeti Csaba szerk. 2006. *Udvariatlan szerelem.* A középkori obszcén költészet antológiája. Prae.hu Kiadó, Budapest.
- Batár Levente 2004. A Heti Hetes című műsor elemzése a nyelvi agresszió szempontjából. In: Kassai Ilona szerk.: *Etűdök alkalmazott nyelvészetre.* Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek 2. Pécs. 68–85.
- Batár Levente 2005. A nyelvi agresszió mint a tanórai fegyelmezés eszköze a rögzített tanórákon. *Modern Nyelvoktatás, XI/4.* 19–31.
- Batár Levente 2006. A káromkodások helye a nyelvi tabuk között, használatuk elkerülési lehetőségei. In: Kassai Ilona szerk.: *A nyelvi tabuktól a temporális referensekig.* Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek, 4. Pécs.
- Becker, B. 1981. Beschimpfung und Schimpfwort. In: Altenkirch, Gunter: *Moselfränkisches Schimpfwörterlexikon für Saarländer.* Dillingen–Lebach–St. Igbert.
- Bencze Imre 1999. *Átok, szitok, káromszó.* Kézirat.
- Bencze Imre 2000. Átok-, szitok-, káromszó. In: *Anyanyelvünkről anyanyelvünkért.* Szerk.: Balázs Géza és Grétsy László. NKÖM, Budapest. 15–30.
- Benkő L. 1994. Durva szók a köznyelvben és a szépirodalomban, In: Rácz Endre és Szathmári István (szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlet-tana és jelentéstana köréből.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 5–13.
- Bernáth Béla 1986. *A szerelem titkos nyelvén.* Gondolat, Budapest.
- Bíró Ágnes – Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 1985. *Nyelvi divatok.* Gondolat, Budapest. Különösen: „Mondhatta volna szebben...” (A nyelvi durvaság és válfajai) 145–167.
- Bíró A. Zoltán 1997. Mindennapi agresszióformák. 51–70. In: *Hétköznapi humorvilág.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print, Csíkszereda.

- Bohács Krisztina 2003. Tetten ért szavak. A káromkodás is önpusztító szenvedély. *Hetek*, augusztus 22. 1, 9.
- Boronkai Dóra 2006. A „genderlektusokról” egy szociolingvisztikai diskurzus-elemzés tükrében In: *Szociológiai Szemle* 4. sz. 64–87.
- Borsos Roland 2004. Anyád lapos biciklin jár... Már a magyar vezérek is káromkodtak a császár előtt. *Népszabadság*, január 31. 11.
- Brenneis, D. (1986) Szócsaták. In: Cherfas, J. és Lewin, R. (szerk.) *Nem csak munkával él az ember*. A nem létfontosságú tevékenységek. Gondolat, Budapest. 169–182.
- Bródy Mihály 2003. Miért nem tilthatja a szólásszabadság híve a gyűlöletbeszédet? *Élet és Irodalom*, november 21. 6.
- Buda Béla 1988. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Burány Béla 1984. *Szomjas a vakló*. 66 vajdasági magyar erotikus népmese. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- Burány Béla 1988. *Piros a tromf*. 77 vajdasági magyar erotikus népmese. Antikva Kiadásszervező Iroda, Budapest.
- Burány Béla 1990. A középkori eredetű magyar erotikus népmesék két nyelven beszélnek. *Hid* LIV. 1036-1053.
- Burány Béla 1990. *A legkisebb királylány kívánsága*. 88 vajdasági magyar erotikus és obszcén népmese. Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- Burger, H. – Buhoffer, A – Sialm, A. 1982. *Handbuch der Phraseologie*. New York–Berlin.
- Cole, M. – Cole, Sh. 1997. *Fejlődéslélektan*. 8. fejezet: Nyelvelsajátítás. Osiris, Budapest.
- Constantin, Theodor zgst. 1988, 1994. *Das neue Berlinger Schimpfwörterbuch*. Haude & Spener, Berlin.
- Czene Gábor 2005. Szóval nem megy. Rasszizmus a futballpályákon. *Népszabadság*, december 7. 23.
- Czigány László 1992. Káromkodások a XVIII–XIX. századi Zala megyében. *Magyar csoportnyelvi dolgozatok*, 54. ELTE, Budapest.
- Csányi Vilmos 2000. *Van ott valaki?* Válogatott írások. Typotex Kiadó, Budapest.
- Csányi Vilmos 2006. *Az emberi viselkedés*. Sanoma, Budapest. (Különösen: Rangsor, agresszió, együttműködés, 125–146.)
- Csányi Vilmos szerk. 1986. *Agresszió az élővilágban*. Natura, Budapest.
- Cserna-Szabó András 2003. Szendereg a rombolás. *Élet és Irodalom*, nov. 21.
- Dede Éva 2004. Fiatalok nyelvi durvasága a nyilvánosság előtti nyelvhasználatban. In: Balázs Géza (szerk.) *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I-II*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 107–119.
- Dede Éva 2006. Virágzik az átok? Verbális agresszió (átkozódás, káromkodás és szidalmazás) Lakatos Menyhért Füstös képek című regényében.
www.inaplo.hu/na/naput_2006/2006_09/127.htm

- Dede Éva: *Halló, van valaki a vonalban?* A hallgató és a műsorvezető közötti beszélőváltás a telefonos élő műsorokban (Megjelenés alatt)
- Deme László – Grétsy László – Wacha Imre (szerk.) 1987. *Nyelvi illemtan.* ILKV, Budapest. Különösen: A nyelvi udvariasság (és udvariatlanság) a mindennapok gyakorlatában 178–183., A trágárságtól ments meg uram minket 327–366. Második, átdolgozott kiadás 1999. Szemimpex, Budapest.
- Dóra Zoltán 2003. Istenfa. In: Balázs Géza (szerk.) *Tetten ért szavak.* Kossuth Rádió, november 19.
- Dömörör Adrienne 2006. *Régi magyar nyelvemlékek.* Akadémiai, Budapest.
- Dudich László 1948. Enyhébb káromkodások. *Ethnológiai Adattár* 1088.
- Eperjessy Ernő 1999. Szitkok – átkok – káromlások. Adatok a káromlások néprajzához. *Ethnographia*, 110/2. 399–414.
- Erős Ferenc (szerk.) 2000. Ferenczi Sándor. *Magyar Panteon sorozat.* Új Mandátum, Budapest.
- Evans, Patricia 2005. *Szavakkal verve.* Szóbeli erőszak a párkapcsolatokban. Háttér Kiadó, Budapest.
- Ferenczi Sándor 1918. A trágár szavakról. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában.* Dick Manó, Budapest. Újabb kiadás: Erős 2000.
- Freud, S. 1982. *A vicc és viszonya a tudattalanhoz.* Gondolat, Budapest.
- Füst Milán 1986. *Szexuál-lélektani elmékedések.* Helikon, Budapest.
- Galgóczi László 1988. *Szitokszóvá vált betegségneveink.* Szeged.
- Galgóczi László 1991. A magyar szitokszók kutatásának története. In: Kiss Jenő és Szűts László szerk.: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 195–199.
- Gósy Mária 2003. *Pszicholingvisztika,* Corvina, Budapest.
- Györffy István: A káromkodás. In: *Az alföldi népelet.* Gondolat, Budapest, 448–452.
- Haller József 2005. *Miért agresszív az ember?* Osiris, Budapest.
- Hampp, I. (é. n.) *Beschwörung, Segen, Gebet.* Stuttgart.
- Hamvas Béla 1992. *Patmosz II.* Életünk Könyvek, Szombathely, 56–60.
- Hárdi István 1985. Beszéd és mentálhigiéné. In: Hárdi István és Vértes O. András (szerk.) *Beszéd és mentálhigiéné.* Pest Megyei Köjál, Budapest, 11–29.
- Hárdi István 2000. Az agresszió világa. Az agresszió fogalma, jelenségtana, elméletei. In: Hárdi István (szerk.): *Az agresszió világa.* Medicina Könyvkiadó Rt. Budapest.
- Hirsch, R. 1984. Swearing and the Expression of Emotion. Göteborg
- Hógye István 1982. Mária Terézia intimátuma a káromkodók ellen. *Magyar Nemzet*, február 18.
- Huszár Á. – Batár L. 2006. Hogyan fojtsuk bele partnerünkbe a szót? Párbeszéd-irányítási stratégiák a közszolgálati televízió egyik szombati műsorában. *Élet és Irodalom.* 26. szám

- Izsák Norbert 2007. Csak vaskosan, szépen. Obszcén költészet a középkorban. *Heti Világgazdaság*, január 20. 47–49.
- Jay, Timothy 2000. *Why we curse. A neuro-psycho-social theory of speech*, John Benjamins P. C. , Amsterdam.
- Jelisztratov, Vlagyimir 1998. *Szleng és kultúra*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Jónás Frigyes 2000. A Ganxta-rap való világa. In: Balázs G. (szerk.): Kossuth rádió: *Tetten ért szavak*, november 6.
- József Attila 1992. Szabad ötletek jegyzéke két ülésben In: Horváth Iván és Tverdota György. (szerk.) „Miért fáj ma is?” *Az ismeretlen József Attila*. Balassi Kiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- K. M. – Sz. A. 1980. Eufemizmus, kakofemizmus. In: Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv. I.* Akadémiai, Budapest, 578–80.
- Kálmán László 1999. Stílus: a tabutól az argóig. In: *Hárompercesek a nyelvről*, Osiris, Budapest, 30–32.
- Kálmán László 1999. Varázserő. In: *Hárompercesek a nyelvről*, Osiris, Budapest, 183–184.
- Karinthy Ferenc 1987. Buzi (Nyelvelés). *Magyar Nemzet*, május 30.
- Kassai György 2000. Ferenczi-hatások nyomai József Attila pszichoanalitikus írásaiban. *Thalassa* 2–3. 27–34.
- Kátainé Koós I. 2001. A szülői beszédmagatartás jellemzői a csecsemő anyanyelv-elsajátítási folyamatának preverbális szakaszában. XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Pécs, április 17–19.
- Kegeyesné Szekeres Erika (é. n.): *Verbális agresszió ma Magyarországon*, Miskolci Egyetem, Miskolc.
- Katona Imre 1982. Áldás- és átokformulák a magyar népdalokban és népballadákban. In: Kriza Ildikó szerk.: *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Klaniczay Gábor 1981. Trágárság és civilizáció (Háy Ágnes gyűjtése alapján). In: Niedermüller Péter (szerk.) *Folklór-társadalom-művészet. 7.* Budapest, 60–100.
- Küllös Imola 1981. Régi magyar káromkodások. In: Kósa László szerk.: *Magyar Rádió: Kis magyar néprajz. RTV Újság*, március 2–8.
- Kósa László 1979. Erkölcsi kihágások és büntetésük Gyulán a 19. század első felében. *Békési Élet*, XIV/1. 118–125.
- Lehoczky Tivadar 1894. Mióta káromkodnak a magyarok? *Századok*, XXVIII. 426–431.
- Lehoczky Tivadar 1894. Kútfők a magyar káromkodás történetéhez. *Ethnographia*, V. 212–214.

- Lekner Zsuzsa 1999. *A káromkodás mint frazeológiai egység* (Szakdolgozat). Debrecen. mnytud.arts.klte.hu/szleng/hu_slang.htm
- Lorenz, Konrad 2004. *Az agresszió*. Cartaphilus Kiadó, Budapest.
- Lőrinczy Réka 2003. Színe – visszája. Történeti nyelvészológiai adalékok. In: Szerk.: Hajdú Mihály és Keszler Borbála. *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest. 101–108.
- Madarassy László 1929. Miben áll a magyar nemzetiség? *Ethnographia*, XL. 208–216.
- Makoldy Sándor 1926. A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig. *Ethnographia*, XXXVII. 122–131.
- Mannhard András 1991. Szitokelemzés. *Élet és Tudomány*, február 1. 159.
- Montague, A. 1967, 2001. *The Anatomy of Swearing*. Penn. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, New York.
- Nádasdy Ádám 2003. Sz...tlek, te hülye f.sz! In: *Ízlések és szabályok*, Magvető, Budapest. 70–73.
- Nádasdy Ádám 2003. Az örömtelen eretnekek. In: *Ízlések és szabályok*. Magvető, Budapest. 210–213.
- Nádas Péter 1991. *Az égi és a földi szerelemről*. Szépirodalmi, Budapest.
- Németh Attila Gergő 2005. *Szitkok, átkok, káromkodások*. (Mindentudás Egyeteme, Galgóczi László előadása.). Szegedi Egyetem, november 21.
- O. Nagy Gábor 1973. Abriss einer funktionellen Semantik. Budapest
- Opelt, I. 1965. Die lateinische Schimpwörter und verwandte sprachliche Erscheinungen. Eine Typologie. Heidelberg.
- Ortutay Gyula 1973. A szerelem Ajakon a házaséletig. In: *Fényes, tiszta árnyak*. Szépirodalmi, Budapest. 40–59.
- Ottlík Géza 1977. *Iskola a határon*. Regény. Kriterion, Bukarest.
- Paládi-Kovács Attila 1994. Kis magyar szitokformula – „Népnek mosléki”. *Élet és Tudomány*, 23. 718–719.
- Paládi-Kovács Attila 1994. Kis magyar szitokformula – kwrwanwfya. *Élet és Tudomány*, 22. 686–687.
- Paládi-Kovács Attila 1994. Régi hatóságok harca a káromkodás ellen. 173–184. In: Kisbán Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és központi irányítás*. Budapest.
- Pócs Éva (é. n.) Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. Helikon, Budapest.
- Pünkösti Árpád 1999. Szavakban vagyunk agresszívak. A csimpánzösből a közléskényszer formált embert – állítja Csányi Vilmos. *Népszabadság*, jan. 16.
- Rác T. János 1996. Hogyan őrizzük a hagyományt? A káromkodóversenytől a szponzorig. *Népszabadság*, december 13. 9.
- Rác Gabriella 2006. Agresszió a mesében. *Csodaceruza V.* (26) 32.

- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez*. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány. Akadémiai, Bp.
- Rotenburgi János deák magyar nyelvemestere (1418–1422)
- Schubert, Gabriella, 2005. 'Homo narrans' und 'Homo ridens' in Südosteuropa. Alltagsbewältigung und Identifikation in Schwank und Witz. 15–40. In: *Philosophische Fakultät. Antrittsvorlesungen VI*. Jena.
- Síklaki István 1994. A nyelv helyes használata. In: Bernáth L. és Révész Gy. (szerk.) *A pszichológia alapjai*, Tertia, Budapest. 25–269.
- Stankiewicz, E. 1963. Problems of Emotive Language. In: Sebeok ed.: *Approaches to Semiotics*. The Hague.
- Stoll Béla szerk. 1986. *Pajkos énekek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. (Magyar ritkaságok)
- Summer, W G. 1978. *Népszokások*. Szokások erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Budapest.
- Szablyár Ferenc (é. n., h. n.) *Kis magyar szitoktan*. Kézirat.
- Szemerényi Ágnes 1980. Káromkodás. 3/81. In: Ortutay Gyula főszerk.: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szende Tamás 1997. „... hiába fel ne vedd!” 398–405. In: Kiss Gábor és Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak – nevek – szótárak*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Szendrey Ákos 1936. Népi büntetőszokások. *Ethnographia*, XLVII. 65–71.
- Szenti Tibor 1985. Szexuális magatartás. In: *Parasztvallomások*. Gondolat, Budapest. 271–211.
- Szilády Szilvia 1999. Erőszak és brutalitás a magyar televíziós műsorkínálatban In: *Jel-Kép*, 3. sz. www.c3.hu/~jelkep/JK993/szilady/szilady.htm
- Szilágyi Miklós 1995. Káromkodások, szitkozódások (18–19. századi adatok). In: *Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség*. Debrecen, 275–280.
- Tallián Vince 1914. Káromkodás. *Ethnológiai Adattár* 1390.
- Tárkány Szücs Ernő 1981. *Magyar jogi népszokások*. Gondolat, Budapest.
- Temesi Ferenc 1986. *Por I–II*. Magvető, Budapest.
- Tilesch Nándor 1961. Ártatlan káromkodások. Vegyes néprajzi gyűjtés. *Ethnológiai Adattár*, 12905.
- Tímár György 1987. Buzera, bolgár, bugris. *Magyar Nemzet*, június 16.
- Tóth Szergej 1997. Káromló szavak és obszcén kifejezések. (Széjljegyzetek az orosz zsargon kutatásához egy figyelemre méltó szótár kapcsán). *Modern Nyelvoktatás* 3–4. 37–41.
- Török Gábor 1969. A XVII-XVIII. századi palóc szitkok és káromkodások. *Magyar Nyelv*, LXV. 86–87.
- Trágárság és irodalom. *Nagyvilág* 1968. 124–31, 282–8, 441–8, 597–609.
- Ujváry Zoltán 1986. *Menyecske a kemencében*. Világjáró palóc adomák és huncutságok. Európa, Budapest, Alföldi Nyomda, Debrecen.
- Ujváry Zoltán 1983–1988. *Játék és maszk*, 1–4. Debrecen,

- Ujváry Zoltán 1999. *Folklór az ördögi kísértetekben*. Csokonai, Debrecen.
- Vajda Mária 1988. „Hol a világ közepe?” Parasztvallomások a szerelemről. *Forrás*, Kecskemét.
- Vajna Tamás 1985. Káromkodáshistória. *Heti Világgazdaság*, január 28. 65–7.
- Valachi Anna 2000. „Láttam, hogy a mult meghasadt.” Terápiás modellből mágiikus önteremtési rítus. *Thalassa* 2000/2–3. 3–26.
- Vallasek Júlia 2000. A panoptikum megelevenítése avagy a grombaság retorikája. *Látó*, 2000/2. 103–106.
- Wacha Imre 1996. Korunk kommunikációs (nyelvhasználati, beszédmagatartási) gondjairól – gátlásairól és gátlástalanságairól *Magyar Nyelvőr*, 152–160.
- Wallace, Patricia 2002. *Az Internet pszichológiája*. Osiris. Budapest.
- Zillmann, Dolf 1979. *Hostility and Agression*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Zlinszky Aladár (é. n.) A népi előadás stílusa. 385–399. In: *Magyarság néprajza*. III. Második kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Zsupos Zoltán 1991. Szitkok, átkok, káromkodások Rozsnyón a XVII–XVIII. században. 365–369. In: *Tanulmányok Farkas József tiszteletére*. Debrecen.
- Zsupos Zoltán 1993. Szitok, átok, káromkodás Rimaszombaton a XVIII. században. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXX–XXXI. 457–483.